

are sound and reveal the author's keen powers of observation and the thoroughness with which he has studied the subject. The only weak part of the book is chapter four, which deals with the nature and origin of language in general, language development in the child, and the main stages in the development of the Greek language. The subjects treated in this chapter are so vast and complex that their adequate treatment would require several volumes. Despite his versatility and erudition, Professor Bardis does not do justice to the subjects dealt with in this chapter—of course, he had only 13 pages for these vast and complex subjects, and summaries are always inadequate!

This was a long-awaited and much needed study. Modest in length, careful in its scholarship, clear and convincing in its observations, suggestions, and conclusions, it is of particular interest to the ethnic minorities of this country and sheds considerable light on the question of the preservation of foreign languages in the United States.

CHRISTOS C. PATSAVOS

University of Miami Coral Gables, Florida

* * *

ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΠ. ΜΙΧΑΗΛ, 'Ο κωμικός λόγος του 'Αριστοφάνους, διδακτορική διατριβή, 'Αθήναι 1981.

'Η προκειμένη ἔργασία ἔρχεται νὰ πληρώσῃ αἰσθητὸν κενόν, ἐσχάτως διαπιστωθὲν καὶ ὑπὸ ἐγκρίτου ξένου φιλολόγου, τὴν μελέτην τῆς γλώσσης τοῦ 'Αριστοφάνους, ἣτις εἶναι ὁ κύριος φορεὺς τοῦ κωμικοῦ στοιχείου τοῦ μεγάλου ποιητοῦ, ὅπως καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ 'Αριστοτέλους, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ ὄλων τῶν μεγάλων δημιουργῶν εἶναι ὁ φορεὺς τοῦ πνεύματός των. Καὶ ὁ φορεὺς αὐτὸς μετασχηματισμένος ἱστορικῶς εἶναι ὁ ἴδιος, ὁ κωδικοποιημένος ὡς γραπτὴ γλῶσσα τοῦ 'Ἐθνους ἀπὸ αἰῶνων, ἣτις ἴσχυε μέχρι τοῦ 1976. Σήμερον ἡ κρατικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι πλέον ὁ φορεὺς τοῦ πνεύματος τῶν μεγάλων προγόνων, ἀλλὰ ὁ φορεὺς τοῦ πνεύματος τῶν ὑψηλομισθῶν ὑπαλλήλων, τῶν διωρισμένων, ὡς κατήγγειλε μεγάλη συνδικαλιστικὴ ἔνωσις, εἰς τὰς τραπέζας, τὰ 'Υπουργεῖα καὶ τοὺς ὀργανισμοὺς διὰ νὰ μεταφράζουν εἰς τὴν καθιερωθεῖσαν τεχνικὴν ἀργικὴ «τῆς δημοτικῆς» τὰς λέξεις ποὺ μᾶς παρέδωκεν ὁ 'Αριστοφάνης καὶ οἱ ἄλλοι μεγάλοι μας πρόγονοι. 'Η ἔργασία τοῦ Μιχαήλ ἔρχεται νὰ ὑπογραμμίσῃ τὴν ἀξίαν ποὺ περιλαμβάνει ἡ γλῶσσα τῶν προγόνων ἢ διατηρηθεῖσα ἀκόμη ὡς φορεὺς τοῦ πνεύματός των ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἐθνικῆς γραπτῆς γλώσσης τῶν 'Ελλήνων, καὶ εἶναι πρὸς τιμὴν του ὅτι ταύτην χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὴν μελέτην του.

Τὸ ἔργον τῆς διερευνήσεως τῆς γλώσσης τοῦ 'Αριστοφάνους (ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε χιλιάδας νέων λέξεων) τὸ ἐξέτελεσεν ὁ συγγραφεὺς μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ ἀξιζηλεύτου ἐπιμελείας. 'Ησχολήθη μὲ τὴν ἀνίχνευσιν τοῦ ὕλικου τοῦ συντελοῦντος τὸ ὕφος τοῦ 'Αρ., τὸ ἐπεξεργάσθη, τὸ ἐταξινόμησε καὶ τὸ ἠξιολόγησε κατὰ τὰς αἰσθητικὰς κατηγορίας. 'Απας ὁ γλωσσικὸν θησαυρὸς τοῦ 'Αρ., ὁ συντελῶν εἰς τὴν δημιουργίαν κωμικῆς καταστάσεως, ἤχθη ὡς μαρτυρία κατὰ τὴν ταξινομήσιν τῶν κατηγοριῶν τοῦ κωμικοῦ, πρὸς δὲ καὶ πλῆθος ἄλλο δειγμάτων τῆς κωμικῆς χρήσεως τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ τῶν δημιουργημάτων ἄλλων κωμικῶν ποιητῶν ἢ καὶ συγγραφέων.

Πρὸ τῆς διαπραγματεύσεως τοῦ κυρίως θεματός του ὁ συγγρ. ἐξετάζει ἐκτενῶς, ἐν εἰδῇ εἰσαγωγῆς, καὶ τινὰς γενικωτέρας ἐννοίας ὑπὸ τὰς ὁποίας θὰ ἐξετασθῇ ὁ Ἄριστοφάνειος λόγος, ἤτοι τὴν ἐννοίαν τοῦ καλοῦ, ὡς θεμελιώδη ἐννοίαν τῆς Αἰσθητικῆς συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν εἰδικῶν φιλοσόφων, Πλάτωνος, Ἄριστοτέλους, Πλωτίνου, Ἑρμογένους, Ἄνωνύμου περὶ ὕψους καὶ τῶν νεωτέρων, Kant, Bergson, Lalo κλπ. Ἐκτενῶς ἐπίσης διαπραγματεύεται ὁ σ. τὰ εἶδη τοῦ καλοῦ, δηλ. τὰς αἰσθητικὰς κατηγορίας—ὠραῖον, ὑψηλόν, χαρίεν, τραγικόν καὶ κωμικόν μὲ ἰδιαιτέραν ἀνάλυσιν τοῦ κωμικοῦ καὶ τῶν στοιχείων του κατὰ τὰς ὑπαρχούσας θεωρίας. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δίδει ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὰς περὶ τῆς οὐσίας τοῦ κωμικοῦ καὶ τῶν στοιχείων του κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἄριστοτέλους.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑποπεύω ὅτι ὁ συγγρ. καίτοι μνημονεύει ὅτι τὸ περὶ κωμωδίας εἰδικὸν βιβλίον τοῦ Ἄριστοτέλους ἔχει χαθῆ, ἐν τούτοις φαίνεται νὰ μὴ ἀποκρούῃ τὴν ἀπὸ Kaibel μέχρι Wilamowitz ἰσχύσασαν πεπλανημένην ἀντιλήψιν ὅτι περὶ τῆς κωμωδίας ἰσχύουν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἄριστοτέλους περὶ τραγωδίας λεγόμενα. Τὴν τελείως διάφορον φύσιν τραγωδίας καὶ κωμωδίας ἐτόνισε διὰ μακρῶν ὁ M. Landfester ἐν *Handlungsverlauf und Komik in den frühen Komödien des Aristophanes* 1977, περὶ οὗ κρίσις ἐδημοσιεύθη ἐν «Πλάτων» Λα' (1974) σ. 277—282. Ἀναλυτικῶς ἐπίσης ὁ σ. ἐξετάζει τὴν ἐννοίαν τῆς Τέχνης ἐπιμαρτυρούμενος ἀρχαίους καὶ νεωτέρους φιλοσόφους, αἰσθητικούς καὶ φιλολόγους, εἰδικώτερον δὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ἐκ τῆς τέχνης ἡδονῆς καὶ αἰσθητικῆς συγαινέσεως.

Ἰδιαιτέρως ἐξετάζεται ἡ Κωμωδία, ἡ «οἰκεία ἡδονή» ταύτης, ἡ ἀξία καὶ ἡ προσφορά της, περὶ ἧς ὁ σ. διατυπώνει ἰδίαν γνώμην, ὅτι ἡ κωμωδία ἐπιτελεῖ καὶ εἰδὸς τι καθάρσεως, κατ' ἀναλογίαν τῆς τραγωδίας. Εἰς τὰς περὶ τῆς ἀξίας τῆς κωμωδίας ἀντιλήψεις ὁ σ. ἀρύεται στοιχεῖα ὄχι μόνον παρὰ δοκίμων αἰσθητικῶν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τινῶν ἑρασιτεχνῶν συμπιλητῶν. Εἰσερχόμενος εἰς τὸ κύριον θέμα του ὁ σ., τὴν διερευνῆσιν τοῦ κωμικοῦ λόγου τοῦ Ἄριστοφάνους, προβαίνει ἀρχικῶς εἰς εἰσαγωγὴν περὶ γενέσεως τῆς κωμωδίας. ἵνα κατανοηθῇ ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὅπερ προκαλεῖ, καθορίζει δὲ τὴν διαφορὰν τῆς ἀρχαίας, μέσης καὶ νέας κωμωδίας, στριζόμενος εἰς ἀρχαίους καὶ νέους ἐρμηνευτάς. Περαιτέρω ἀναλύει τὰ στοιχεῖα τοῦ κωμικοῦ λόγου καὶ τὴν πλουσιωτάτην ποικιλίαν λόγου, θεμάτων, νοημάτων, ἐκφραστικῶν μέσων, τόνου τοῦ κωμικοῦ, μορφῶν, τρόπων (σάτιρα, εἰρωνεία, κωμῶδια), σχημάτων λόγου καὶ διανοίας κλπ. πού μεταχειρίζεται ὁ Ἄριστοφάνης. Δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι κατὰ τὴν ἀνάλυσιν του ὁ σ. ἀνατρέχει κυρίως εἰς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους καὶ αἰσθητικούς, ἐλέγχει ὅμως τὰς παρατηρήσεις των τὰς ἐρμηνείας τῶν νεωτέρων εἰδικῶν διατηρῶν ἐνίοτε τὰς ἰδίας ἐν παραβολῇ πρὸς αὐτοῦ γνώμας.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω γενικὴν ἀνάλυσιν ἔρχεται ἀκολούθως ὁ συγγραφεὺς νὰ ἐξετάσῃ τὸν λόγον τοῦ Ἄριστοφάνους διδὼν παραδείγματα ἐκ τῶν ἔργων του δι' ἕκαστον εἶδος κωμικοῦ. Τὰ εἶδη ταῦτα τοῦ κωμικοῦ τὰ κατατάσσει ὁ σ. εἰς ἐξ κεφάλαια, ὧν ἕκαστον περιλαμβάνει τὰς ἀναγκαίας ὑποδιαίρέσεις ὡς ἔπεται: Κεφ. α'. Ἡ σάτιρα. β'. εἰρωνεία. γ'. χιοῦμορ. δ'. πνεῦμα. ε'. παρωδία. στ'. εὐθυμολογία. Ἀκολούθως ἐξετάζονται οἱ τ ρ ὀ ο ι τοῦ κωμικοῦ λόγου, δηλ. οἱ μηχανισμοὶ δημιουργίας κωμικοῦ λόγου, οἵτινες ἐξετάζονται εἰς ἑννέα κεφάλαια, περιλαμβάνοντα τὰς ὑποδιαίρέσεις των, ὧδε: Κεφ. α'. Μετατόπισις. β'. αἰφνιδιασιός. γ'. ἐπανάληψις. δ'. ἀναστροφή. ε'. συμμετρικὸς παραλληλισμός. στ'. παραμόρφωσις κυρίως ὀνομάτων καὶ χρῆσις παρωνυμίων. ζ'. ἐπέκτασις. η'. δημιουργία καὶ χρῆσις κωμικῶν λέξεων. θ'. κωμικὴ χρῆσις σχημάτων λόγου.

Κατὰ τὴν παρουσίαν εἰς ἕκαστον κεφάλαιον περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ κωμικοῦ, δίδεται ὁ ὀρισμὸς τοῦ εἶδους μὲ ἀνάλυσιν αὐτοῦ καὶ κατονομασίαν ὄλων τῶν ὑπο-

διαιρέσεών του με παράθεσιν κατὰ περίπτωσιν καὶ παλαιῶν μαρτυριῶν ἢ ἐπεξηγήσεων. Εἰς ἐπεξήγησιν δὲ παρέχεται ἡ μαρτυρία ἐκ τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ στίχων ἀναγραφομένων εἰς ἐκάστην ὑποδιαίρεσιν, ὥστε νὰ αἰσθητοποιῆται ἡ ἔννοια τοῦ κωμικοῦ κατὰ τὸ εἶδός του.

Ἡ αὐτὴ διαδικασία ἀκολουθεῖται εἰς τὴν διαπραγματέυσιν τῶν κεφαλαίων περὶ τῶν τρόπων τοῦ κωμικοῦ λόγου με ἱκανοποιητικὴν πληρότητα καὶ σαφήνειαν. Αἱ ὑποδιαίρεσεις εἶναι ἐκπληκτικῶς πολλαὶ καὶ ἐξειδικευμένοι εἰς τὸ ἔπακρον—δεῖγμα ἐντριβείας καὶ ἐπιμελείας—ἄρκει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὸ κεφ. περὶ κωμικῆς χρήσεως σχημάτων λόγου ὁ συγγραφεὺς κατανέμει τὰ ἐκ στίχων τοῦ Ἄρ. παραδείγματα τοῦ εἰς 26 τάξεις.

Εἰς τὴν ἐργασίαν του ταύτην ὁ συγγραφεὺς ἐπισύρει τὸν θαυμασμόν διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν ἀπαξάπαντος τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἄρ. τοῦ συντελοῦντος εἰς κωμικὸν ἀποτέλεσμα ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν χρησιμοποίησιν ὑλικοῦ ἀναλόγου ἐξ ἄλλων κωμικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ἡ παρατιθεμένη ἀρχαιοτέρα καὶ νεωτέρα Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία σ. 311—314 (ἐκ τῆς ὁποίας ἐλλείπει ἔργον ἀξιόλογον, τὰ Κ. Δ. Γεωργούλη Αἰσθητικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μελετήματα, Ἀθῆναι 1964) καθὼς καὶ ἡ ξένη βιβλιογραφία δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἐπαρκῆς, ὁ δὲ πίναξ τῶν εἰδικῶν ἔργων, σ. 315—317 καὶ τὸ ἐκτενὲς εὔρετῆριον ἀρχαίων χωρίων, δι-στηλοὶ σελ. 319—324, παρέχουν πολλὴν διευκόλυνσιν εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους μελετητάς. Ὁ Μιχαὴλ ἐπλούτισε τὴν βιβλιογραφίαν μας με σπουδαιότατον ἔργον, οὐτινος ἡ ἔλλειψις εἶχεν ἐπισημανθῆ ὑπὸ τῆς διεθνοῦς ἐρέυνης καὶ εἶχε χαρακτηρισθῆ ὡς οὐσιώδης.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* *

ΙΩ. Η. ΚΑΡΝΕΖΗ, Ὀμηρικὰ, Συμβολὴ στὴ δομὴ καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἰλιάδας, Ἀθῆνα 1980 σελ. 224.

Ὁ συγγραφεὺς ἐπεχείρησε τὴν ἐρευναν ὀρμηθεὶς ἐκ δύο κυρίως παρατηρήσεων 1) τοῦ Στράβωνος ἐν Θ 9. 1. 10 (σ. 394), ἀναφέροντος ἀμφισβήτησιν τῶν στίχων Β 537—538, οἵτινες ἀναφέρονται εἰς τοὺς Σαλαμίνιους ταχθέντας πλησίον τῶν Ἀθηναίων («φασὶν οἱ μὲν Πεισίστρατον, οἱ δὲ Σόλωνα παρεγγράψαντα ἐν τῷ νεῶν καταλόγῳ») καὶ 2) τοῦ Wackernagel (1877), ὅτι ὁ δυϊκὸς τύπος Α Ἰ α ν τ ε εἰς τὴν Ἰλιάδα δὲν σημαίνει τοὺς δύο Αἴαντας, τὸν τοῦ Τελαμώνος καὶ τὸν τοῦ Οἰλέως, ἀλλὰ τὸν Αἴαντα τὸν Τελαμώνιον καὶ τὸν ἀδελφόν του Τεῦκρον (δηλαδὴ σχέσιν συγγενείας).

Πρὸς διαλεύκανσιν τῶν ἀμφισβητήσεων τούτων ὁ σ. προέβη εἰς συστηματικὴν διερεύνησιν τῆς Ἰλιάδος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν κυριωτέραν Ὀμηρικὴν βιβλιογραφίαν, τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ θέμα του. Ἡ διερεύνησις ὑπῆρξεν ἐξαντλητικὴ καὶ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ὁ Στράβων ἔχει ἄδικον καὶ ὁ Wackernagel εἰς τὰς ἀμφισβητήσεις των. Περαιτέρω δὲ διεπίστωσε μελετῶν τὴν χρονικὴν διάρκειαν τῶν γεγονότων τῆς Ἰλιάδος καὶ ἀποτυπῶν συνοπτικῶς τὴν περίληψιν αὐτῶν εἰς πίνακα τῶν σελ. 33—35, ὅτι τὰ γεγονότα τὰ περιγραφόμενα ἐν τῇ Ἰλιάδι ἐκτείνονται εἰς διάρκειαν 50 ἡμερῶν καὶ 49 νυκτῶν, διατάσσονται δὲ ταῦτα εἰς πρόλογον Α—Β 47 ἡμερῶν 21, εἰς ἐχθροπραξίας καὶ ἀνακωχὴν ἡμερῶν 6 ἕως Ψ 108 καὶ εἰς ἐπίλογον ἡμερῶν 17 Φ 109—Ω 804. Τὸ γεγονός, ὅτι τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ Ἰλιάδι διεξάγονται εἰς διάρκειαν 50 ἡμερῶν καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς 50